

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi-

ViSBiD

Van Journal of Humanities and Social Sciences –VJHSS

Geliş Tarihi: 25.10.2022

Kabul Tarihi: 19.12.2022

Yayınlanma Tarihi: 20.12.2022

Yeni Asur Kralı Esarhaddon'un Kaygı Bozuklukları

Anxiety Disorders of the Neo Assyrian King Esarhaddon

İsmail COŞKUN*

Öz

Asur Krallığı yaklaşık 1400 yıl Mezopotamya'da egemenlik sürmüştür. MÖ 1000'den sonraki yaklaşık 400 yıl krallığın en parlak dönemi yaşanmıştır. Bu dönem içerisinde ülke oldukça genişlemiş hatta Babil ve Mısır'ın da alınması ile krallık, imparatorluğa dönüşmüştür. Asur Devlet geleneğinde yazının kullanımının fazla olması sayesinde krallık ile ilgili ayrıntılı bilgiler edinilmektedir. Kralların yaptığı seferlerden, günlük mektuplaşmalara, dini metinlerden, ticari belgelere kadar Asur ile ilgili çeşitli bilgilere ulaşılmaktadır. Esarhaddon ile ilgili de çok fazla yazılı metin bulunmuştur. Bu metinler incelendiğinde kralın yönetime gelişinden, askeri seferlerine, komşu ülkeler ile olan ilişkilerinden günlük yaşantısına kadar birçok bilgi edinilmiştir. Bu bilgiler içerisinde göreceli olarak daha az araştırılmış olan kralın psikolojik ve fiziksel durumudur. Asur Kralı Sanherib'in oğulları Arda-Mullissu ve Sarezzer tarafından belki de kendisini en güvenli hissedebileceği tapınakta suikasta uğramıştır. Bu suikast sırasında sürgünde olan Veliht Kral Esarhaddon zorlu bir süreç sonucunda krallığın başına geçmiştir. Esarhaddon, kral olduktan sonra çok fazla sorun ile uğraşmıştır. Babasına hainlik yapanların tespit edilmesi için saray çalışanlarının çoğunu görevden almıştır. Kral, sarayın içinden ve dışından babasının ölümünde abilerine yardımcı olabilecek kişileri tespit etmeye çalışmıştır. Kral Esarhaddon ayrıca tahtı ele geçirmek isteyen kendi ailesi dışındaki Sasi isimli bir kişi ile de ilgilenmek zorunda kalmıştır. Ancak belki bu olayların da etkisi ile kralın uğraştığı en önemli sıkıntılar fiziksel ve psikolojik rahatsızlıkları olmuştur. Yıllarca geçmeyen cilt rahatsızlıkları, kulak ağrıları, kusma gibi fiziksel şikâyetler, kralı oldukça kaygılandırmıştır. Bu hastalıklarla birlikte çoğalan ölüm korkusu kralı oldukça endişelendirmiştir. Bu rahatsızlıkları giderebilmek için doktorlar birçok tedavi yöntemi uygulamıştır. Esarhaddon, bu süreçte oluşan kaygılarını yönetebilmek için de birçok farklı ritüellere ve kâhinlere başvurmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Yeni Asur, Esarhaddon, Sanherib, kaygı, psikoloji.*

* Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ismailcoskun@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9265-4949

Abstract

The Assyrian Kingdom ruled in Mesopotamia for about 1400 years. The heyday of the kingdom was experienced for about 400 years after 1000 BC. During this period, the country expanded considerably, and even with the conquest of Babylon and Egypt, the kingdom turned into an empire. Thanks to the high use of writing in the Assyrian State tradition, detailed information about the kingdom is obtained. From the expeditions of the kings to daily correspondence, from religious texts to commercial documents, various information about Assyria can be reached. Much written text has also been found about Esarhaddon. When these texts are examined, a lot of information has been obtained from the coming of the king to the administration, his military expeditions, his relations with neighboring countries and his daily life. It is the psychological and physical condition of the king that has been relatively less researched among this information.

He was assassinated by Arda-Mullissu and Sarezer, sons of the Assyrian King Sanherib, in the temple where he could perhaps feel safest. Crown King Esarhaddon, who was in exile during this assassination, became the head of the kingdom as a result of a difficult process. Esarhaddon dealt with a lot of problems after he became king. He dismissed most of the palace staff in order to identify those who betrayed his father. The king tried to identify people from inside and outside the palace who could help his brothers in his father's death. King Esarhaddon also had to deal with a person other than his own family, named Sasi, who wanted to seize the throne. However, perhaps with the effect of these events, the most important problems that the king dealt with were his physical and psychological disorders. Physical complaints such as skin ailments, earaches and vomiting, which did not go away for years, worried the king. The fear of death, which increased with these diseases, worried the king. In order to eliminate these ailments, doctors have applied many treatment methods. Esarhaddon applied to many different rituals and soothsayers in order to manage his anxieties in this process

Keywords: *Neo Assyrian, Esarhaddon, Sanherib, Anxiety, psychology.*

1-Giriş

Asur Devleti MÖ 1. binin başlarından itibaren ülkenin sınırlarını genişletmiştir. Özellikle II. Asurnasirpal (MÖ 883 ve 859) dönemi ile birlikte, Asur Devleti başarılı seferler sonucu oldukça zenginleşmiştir (Coşkun, 2022b: 2). Bu zenginliği yönetecek olan kral, hanedan üyeleri arasından seçilmekteydi. Bu nedenle aile içindeki herhangi bir erkek, ülke yönetiminde hak iddia edebilmekteydi. Hatta bazen hanedanlık üyesi olduğunu iddia eden komutanlar da yönetime gelebilmekteydi. Hanedanlık ile ilgili bağı kesin olarak bilinmeyen II Sargon, V. Salmanasar'ın kraliyetinin 5. yılında öldürülmesi sonucunda kral olmuştu (Grayson, 1975: Chron. 1, Col. I: 29–31).

II. Sargon, yönetime geldikten sonra, belki de Ninive kentine ve memurlarına güvenmediği için ülkenin başkentini yeni inşa ettiği Dur Şarrukin kentine taşır. II. Sargon her ne kadar güçlü bir yönetim sergilese de İran'da öldürülür ve cesedi akbabalara yedirilir (Ökse, 2021: 253). Sanherib bu durumu, babasının eski başkentlerin tanrılarını kızdırmasına ve bunun sonucu olarak da kralın tanrılarca lanetlenmesine bağlamaktadır (Olmstead, 1951:283).

II. Sargon'un ölümü sonrasında başa gelen Sanherib başkenti tekrar Ninive'ye taşımış ve babasının sözde hatasını telafi etmiştir. Sanherib, herhangi bir karışıklığa karşı oğlu Esarhaddon'u veliaht olarak ilan etmiştir. III. Tiglat-Pileser'den Sanherib Dönemi'ne kadar krallık suikastler ve darbelerle geçmiştir (Coşkun, 2022a: 34, 35). Sanherib belki de bu nedenle kendisinden sonra gelecek kralı koruma altına almak ve herhangi bir kargaşayı önlemek amacı ile oğlu Esarhaddon'u veliaht ilan etmiştir¹.

“[..... Efendiniz Asur kralı Sanherib'in size verdiği:

...Uygun olmayan şeyler duyarsanız, Efendiniz Asur Kralı Sanherib'e giderek ve kendinizi tamamen efendiniz olan krala adayarak konuşacaksınız.

Veliaht prens olarak tayin edilen Esarhaddon'u ve Asur Kralı Sanherib'in size sunduğu diğer prensleri korumazsanız; aksi halde:

Tanrı Aşşur, Mullissu, Şerua, Sin, Nikkal, Şamaş, Nur, Anu, Antu, Illil, Adad, Şala, Kippat-mati, Cennetin İştari, Nineveh'in İştari, Arbela'nın İştari, Asur İştari, Zababa, Ba]bu, Ninurta, Nusku ve ..., Akitu tapınağının tanrıları ... sizi Aşşur şehrinde çözülmez, acıklı bir lanetle lanetliyor [...]

[...] kalbinde [...],

Tanrı Aşşur, Mullissu, Şerua], Sin, Nikkal, Şamaş, [Nur, Anu, Antu, I]llil, Adad, Şala, [Kippat-mati, Cennetin İştari, Nineveh'in İştari, Arbela'nın İştari, Asur İştari, [Zababa, Babu, Ea, Belet-ili, Damkina, Kakk]a ve Nergal, [Akitu tapınağının tanrıları ... çözülmez, acıklı] bir lanetle tüm topraklarda [lanetliyor)....” (SAA 02 003).

¹ Asur veliaht anlaşmaları için Coşkun, 2022b bakınız.

Sanherib daha önce veliaht olarak gösterdiği büyük oğlu tarafından Ninive'deki tapınakta öldürülür. Bunun sonucunda Esarhaddon veliaht antlaşmasının da bir gereği olarak, durumu kabullenmemiş yaklaşık bir buçuk ay sonra tahtın başına geçmiştir.

Bu çalışmada, Esarhaddon'un yaşadıklarının, krala olan psikolojik ve fiziksel etkileri yazılı metinler dikkate alınarak değerlendirilecektir.

2-Esarhaddon'un Krallığa Gelişi

Sanherib kendisini öldürecek olan büyük oğlunu ilk başta veliaht olarak belirlemişti.

“... Veliaht prens Arda-Mullissu'nun 'üçüncü adamı' Aplaya, onu Zunbu'dan Karkamış minasıyla 2 mina gümüş karşılığında satın aldı.” (SAA 06 103. 4).

Daha sonra bu fikrinden vazgeçerek Asur krallığında en çok tanınan kraliçelerinden olan Naqia'dan (Akadçası Zakatu) olan oğlu Esarhaddon'u veliaht olarak belirlemiştir. Naqia siyasette etkili bir kraliçe olduğu için kralın, muhtemelen oğlu Esarhaddon'u veliaht olarak seçmesi söz konusu olmalıdır. Kraliçe Naqia'nın, tapınaklara yaptığı yüksek miktarda bağışlar bilinmektedir (Coşkun 2019: 124; S. Melville, 1999: 105-112). Kraliçe, Esarhaddon'un kral olması halinde kendisinin de ülke siyasetinde etkisinin artacağını bilmektedir. Esarhaddon kral olduktan sonra Naqia bazen kral gibi davranmış, hatta bazı seferlere katılmış, Esarhaddon'un vermesi gereken kararlarda da onu etkilemiştir (Coşkun 2019: 124; Svärd, 2012: 103).

Esarhaddon'un veliaht olarak seçilmesini abileri kabullenmemiştir. Bu nedenle Sanherib, oğulları Arda-Mullissu ve Sazerer tarafından kendisini en güvenli hissedebileceği tapınakta öldürülmüştür. Krala Babilli bazı muhbirlerin haber vermek için geldiklerini anlatan bir metin bulunmaktadır. Metne göre saraydaki Arda-Mullissu taraftarlarının, bu bilgiyi kraldan saklamak için bazı oyunlar oynadıkları anlaşılmaktadır.

“[kardeşlerimiz], [vatandaşlarımız] Babil[n ...]

Şulmu-ahhe evde [...]

İşyan (ile ilgili) anlaşıldığını duyduklarında [...], içlerinden biri (suikasttan) daha önce krala başvurdu Nabû-şuma-işkun ve Şillaya geldi ve ona sordu: (ne hakkında?" Cevap verdi: "Arda-[Mullissi] ile ilgili."

Peleriniyle (Arda Mullissi'nin) yüzünü örttüler ve onu bizzat Arda-Mullissi'nin karşısına diktiler ve şöyle dediler: "Bak! İtirazın kabul ediliyor, kendi ağzınla söyle!" (o da) "Oğlun Arda-Mullissi seni öldürecek" dedi.

Yüzünü açtılar ve Arda-Mullissi onu sorguladıktan sonra onu ve kardeşlerini öldürdüler.

[...] dört adam- Şuhru, Tabiya, N[N ve NN] - bunu Nabû-aha-ereş'e söylediğinde, inanmadı. Arda-Mullissi'nin evinin adamlarını sorgulamalı.

Şimdi onlar hakkında her türlü güzel sözü almışlar [...]

Efendimiz krala, efendimiz krala yazdıklarında...” (SAA 18 100).

Esarhaddon babasına suikast yapılırken sürgündedir. Esarhaddon daha sonraki bir yazıtta, sürgüne gönderilme nedeni olarak kardeşlerini göstermektedir.

“...Ben ağabeylerimin en küçük kardeşiyim (ve) Tanrılar Aşşur, Sîn, Şamaş, Bêl ve Nabû'nun buyruğuyla, Nineveli İstar, (ve) Arbelalı İstar, (ve) beni dünyaya getiren babam (babam) beni yükseltti. Kardeşlerimin meclisinde sağlam bir şekilde durup: 'Bu, benden sonra gelecek olan oğlumdur' diyerek Tanrı Şamaş ve Adad'a kehanet yoluyla sorular sordu ve onlar da ona kesin bir 'evet' ile cevap verdiler ve dediler ki: 'O senin yerine geçecek...'” (Leichty, 2011: 12, i 8-16).

“...Kardeş (leri) me zulüm (ve) kıskançlık çöktü ve tanrıların (iradesini) terk ettiler. Onlar kibirli işlerine güvendiler ve kötü planlar yaptılar. Benim hakkımda tanrıların sözünün dışında kötü dedikodular, yalanlar (ve) iftiralar atıyor, arkamdan sürekli samimiyetsiz sözler, düşmanca şeyler söylüyorlardı... ” (Leichty, 2011: 12, i 23-31).

“...Merhametli Tanrı Marduk'a kutsamalarla, yakarışlarla ve alçakgönüllülük ifadeleriyle dua ettim ve onlar sözlerimi kabul ettiler. Büyük ilâhların emriyle, efendilerim, onlar (tanrılar) beni kötülüklerden uzak bir yere yerleştirdiler, üzerime hoş korumalarını gerdiler ve beni saltanat (işlem) için emniyette tuttular. Daha sonra kardeşlerim akıllarını yitirdiler ve tanrıları ve insanları memnun etmeyen her şeyi yaptılar ve kötülükler tasarladılar, silahlarını kuşandılar ve Ninova'da krallık (hakkı) için çocuklar gibi birbirlerini dövdüler...” (Leichty, 2011: 12, i 35-44).

“...Büyük tanrılar tarafından bağlayıcı bir yemin olan yağ ve su üzerine yemin eden Asur halkı, onların yardımına gelmedi...” (Leichty, 2011: 12, i 45-52).

Esarhaddon kardeşlerinin kendisi hakkında dedikodular üretmesi sonucunda babası tarafından gizli bir yere sürgüne gönderilmişti. Sürgün hayatı Esarhaddon'un babası ile suikasta uğramasını önlemiştir.

Sanherib'i öldüren prensler tahtı ele geçirememiştir. Veliht antlaşmasının bir gereği olarak Asur halkının beklentisi Esarhaddon olmalıdır ki diğer kardeşlerin krallığı için yardım etmemişlerdir. Esarhaddon'un yazıtından da anlaşıldığı üzere kardeşler arasında bir çekişme yaşanmıştır. Bu nedenle yeni kral hemen göreve başlayamamıştır. Hem iç çekişmeler hem de kardeşlere halkın yeterince destek vermemesi buna sebep olmuş olabilir. Esarhaddon batıdaki sürgününden kendi ordusuyla Asur'a gelmiş ve muhtemelen halkın da desteği ile 42 gün sonra da olsa tahta oturmuştur (Coşkun; 2022a: 37; Ökse, 2017: 254). Esarhaddon'un kardeşleri Ninive'den kaçmış ve Urartu Kralı II. Rusa'ya sığınmıştır.

3. Esarhaddon Krallığı ve Kralın Kaygıları

Esarhaddon'un tahta çıkması kolay olmamıştı. Saraya çıktığında kardeşlerinin taraftarlarının bir kısmı kaçmış, kalanlardan tespit edilenlerde cezalandırmıştır.

“...Kardeşlerimi haksız yere Asur'a krallık yapmaya teşvik eden ve onları acıklı bir cezaya çarptıran suçlu askerlerin her birini aradım: Soylarını yok ettim.” (Leichty, 2011: 14, ii 7-11).

Kralın abisinin Asur Devleti'nin kuzeyinde yer alan Urartu Krallığına sığınmış olması Esarhaddon üzerinde bir baskı yaratmış olabilir. Esarhaddon belki de abisinin taraftarları olma ihtimallerine karşı Ninive ve Kalhu Kraliyet saraylarındaki tüm güvenlik görevlilerini görevden almıştır

(Radner, 2007: 172). Güvensizlik ortamı kralın sürekli kâhinlere başvurmasına neden olmaktadır. Bu nedenle Kral Esarhaddon çok fazla kez kâhinlerden sorularına cevap beklemiştir.

“...Gökte ve yerde bana uygun alametler zamanında geldi. Onlar (tanrılar) beni sürekli ve düzenli olarak vecd yoluyla, tanrıların ve tanrıçaların mesaj (lar) ını kâhinlerle gönderdiler” (Leichty, 2011: 14, ii 1-6).

Esarhaddon yönetime geldiğindeki güvensizlik ortamını azalmak ve olumsuz durumlardan haberdar olabilmek için sadakat antlaşmaları yapmıştır. Bu antlaşmalarda olası isyan, suikast gibi bilgilerin bildirilmesi için edilen yeminler yer almaktadır.

“[..... kuleler ...] [... ve] yolculara [...] söyleyeceğim, güneye ve kuzeye haberciler göndereceğim ...].

Onun (ve) soyunun hakkında ağ(ızların)dan çirkin bir söz söylenirse (ışitirsem), o (söz) soylulardan veya valilerden birinin ağzından mı, sakallı (veya hadımların) birinin ağzından mı, yoksa (halkın ağzından mı) ışıtirsem, Efendim Esarhaddon'a söyleyeceğim;

— — — — — [Onun hizmetkarı] olacağım ve onun hakkında iyi konuşacağım, ona sadık olacağım ve... efendim Esarhaddon'un yüzü, [...];

[bu antlaşma tabletinin] yeminini [tutacağım] ve [yemin] ...”(SAA 02 004 r1-r8).

Esarhaddon yapacağı seferler ile ülkesiyle ilgili planlar için başarılı olup olmayacağını ya da nasıl hareket etmesi gerektiğini veya Mısır, Frig, Urartu ve Geç Hitit Devletleri gibi tüm düşmanlarla ilgili bilgiler için kâhinlere sık sık sorular sormaktadır (SAA 04 001-132).

Kralın en büyük kaygılarından biri suikasta ve isyana uğramaktır. Bunun için de bir tarih aralığında kendisine yapılacak belli bir suikastın ya da isyanın olup olmayacağını kâhinlere sormaktadır.

“... Sana soruyorum, büyük efendi Şamaş, [bu] , Ad [ar (XII) ayının 6. gününden, gelecek yılın Sivan (III) ayının 5. gününe kadar] , [90 gün içinde] ve geceler _ _ _ _ _ , öngörülen süre — [_ içinde] ,

Hadımları ve sakallıların (yetkililer)[herhangi birinin] , [kralın] maiyeti , [veya kraliyet soyunun asıl üyeleri veya] kraliyet soyunun küçük üyeleri veya kralın herhangi bir akrabası [_ _ _ _ _ her (hangi) kimse] ,

[veya vali] ler veya askere alma görevlileri ve or[du] komutanları [ya da kraliyet korumaları veya (onun) kişisel muhafızları veya kralın savaş arabası adamları, [veya iç (kapı) muhafızları_ _ _ _ _ ,

Dış kapıların veya katır ahırlarının görevlileri veya u[şaklar] , [veya] aşçılar, şekerlemeciler (ve) fırıncılar, [tüm] zanaatkarlar, _ _ _ _ _

[veya] İtu'lular, Elamitler, atlı okçular , [Hititler ve Gurreliler, o] Akadlar, Aramiler veya Kimme[rler , o] Mısırlılar veya Nubyalılar veya _ _ _ _ _ Qed [aritler] ,

veya kardeşleri, veya oğulları veya [yeğenleri] veya arkadaşları veya [onların] misafirleri, [veya] suç ortakları, hadım veya sakallı (görevliler) veya [herhangi bir] düşman _ _ _ _ _ [hiç] ,

Gündüz veya gece veya şehirde [veya ülkede] olsun , _ _ _ _ _

İster tahtta otururken, ister arabada, ister [el arabasında] , ister yürürken, ister dışarı çıkarken, ister gelirken, _ _ _ _ _

veya erkek [askeri görevde olan] olsun, ya da vergi tahsilatına giren ve çıkan erkekler... _ _ _ _ _

_ _ _ _ _

veya yemek yerken veya içerken veya kuşanırken veya kemerini çözerken veya [kendini yıkarken] ,

_ _ _ _ _

Aldatma ya da hile yoluyla ya da herhangi bir [şekilde] , Asur kralı Esarhaddon'a karşı bir ayaklanma ve başkaldırı yapılacak mı ? [Ona karşı kötü niyetle hareket edecekler mi] ? _

Büyük tanrınız bunu biliyor mu ? [Asur kralı] Esarhaddon'a karşı bir ayaklanma ve isyan çıkarmak, büyük tanrınız, büyük efendiniz Şamaş'ın emriyle uygun bir durumda kararlaştırıldı ve onaylandı mı ? _ _ _ _
_ _ _ _ _ [O kim, gör (dü) mü , görebilir mi ? _ Duyabildi mi duyacak mı] ? _ _ _ _ ” (SAA 04 139 1-24).

Kral hem kendisi için hem de veliaht olarak atadığı oğlu Asurbanipal için de buna benzer soruları kâhinlere sormaktadır (SAA 004 142- 144).

Sanherib'e yapılan suikast Esarhaddon'u oldukça etkilemiştir. Kral, korumasından, yemek yapan aşçısına, akrabalarından, askerlerine kadar çevresindeki herkesten şüphe duymuştur. Hayatının her anında bir suikast tehlikesinin varlığını sorgulamaktadır. Yemek yerken, giyinirken, yıkanırken, tahtta otururken, gündüz veya gece her anında kral, bir ölüm tehdidi içinde yaşadığını düşünmektedir.

Güvensizlik ortamı ve ölüm korkusu kralın alacağı kararlar üzerinde sürekli bir doğrulatma isteği doğurmuştur. Kralın güven sorunları yüzünden yaptığı önemli atamaları kâhinler aracılığıyla yaptığı görülmektedir. Ülkenin başrahibi de bu şekilde kâhinler tarafından sorgulanmıştır.

“[Şamaş], büyük [lord], [sana sorduğuma kesin bir olumlu cevap ver!

[Esarhaddon, adı [bu] pa[pyrus'ta] [yazılı olan] ve [büyük] tanrınızın önüne yerleştirilmiş olan adamı [n ...] Baş Rahip' görevine atamalı mı?

[Eğer onu tayin ederse,] Esarh[addon] sadık kalacak mı? Veraset Sarayı'nın veliahtı Asurbanipal'e [sadık] kalacak mı? Asur kralı Esar [haddon]'un çıkarlarını koruyacak mı?

Yüce tanrınız bunu biliyor mu? Büyük tanrınız, Şamaş, büyük efendinizin emriyle uygun bir durumda kararlaştırdı ve onaylandı mı? (SAA 14 150)

Annesinin hizmetine atanacak görevlinin güvenilir olup olmadığı kâhinlere sorulmaktadır.

“[bu] pap [yrus] da [yazılı] Asur kralı Esar [haddon], onu pozisyona atamalı mı] ? _ _ _ _ _

Eğer [onu görevlendiriyorsa, bu pozisyonda kaldığı sürece] , _ _ _ _

[onu sevecek mi ?]

Ayaklanmadan [ve isyandan] [çekinecek] mi ?

Leydi Niq'a'yı [kendisi gibi] koruyacak mı ? _

Büyük tanrınız [bunu biliyor mu ? Büyük tanrınız] , Şamaş , büyük efendinizin emriyle , uygun bir durumda kararlaştırıldı ve onaylandı mı ? _ _ _ _ _ ” (SAA 04 151).

Kraliyette bir göreve atanacak birçok memur için de aynı şekilde kâhinden olumlu bir görüş beklenmektedir.

“Şamaş, yüce lord, sana sorduğum şeye kesin ve olumlu bir cevap ver!

Asur kralı Esarhaddon, adı bu papirüste yazılı olan ve sizin büyük tanrınızın önüne konan adamı bu papirüste yazılı olan göreve atamalı mı?

Onu göreve getirirse, [bu görevde kaldığı sürece], Asur kralı Esarhaddon'a ve Veraset Sarayı'nın veliaht prensi [Assu]rbanipal'e karşı bir ayaklanma ve isyan başlatacak mı?...” (SAA 04 156 ve benzer memur atamaları için SAA 04 157-179).

Kral, ölüm korkusu yüzünden yaptırdığı fallar dışında ayrıca vekil kral ritüelleri düzenlemiştir. Vekil kral ayinleri başlamadan kâhin tarafından gökyüzünde uygun bir an beklenir.

“Krala, lordum: kulunuz Adad-şumu-usur. Krala sağlık, lordum! Nabû ve Marduk kralı kutsasın, [benim] efendim!

Sarayın arkasındaki sorumluluk (lar) yerindedir.

Kralın, efendimin bana yazdığı vekil kralla ilgili olarak: "Bana, Elul (VI) ayının sekizincisine kadar tahtta oturması gerektiği söylendi; bu ayını biz mi yapalım? “Bīt salā' mē” Tışri (VII) ayında?" - Sivan'da (III) Marchesvan (VIII) ayında vekil bir kral oturduğunda [...]

Şimdi bir güneş tutulması bekliyoruz; eğer geçerse, kral, lordum, bu şekilde hareket etmelidir.

Göreceğiz.” (SAA 10 219).

Bu ritüelde kral kendi yerine geçecek kişiyi seçerken muhtemelen muhakeme yeteneği az olan birini vekil olarak getirir. Vekil kral olan kişiye “Çiftçi” takma adı konmaktadır. Yazışmalarda da çiftçi takma adlı vekile, kral gibi davranılmaktadır.

“Efendimiz 'Çiftçiye': kullarınız Adad-şumu-usur ve Urad-Ea. Efendimiz Çiftçi'nin sağlığı iyi (olsun)! (Tanrı) Nabû ve Marduk efendimiz 'çiftçiyi' kutsasın!...” (SAA 10 212).

Tahtta geçmiş olan vekil kralın çeşitli ritüellere katılması beklenmektedir.

"Efendimiz Çiftçiye: kulunuz Adad-şumu-usur. Efendimiz 'Çiftçiye' sağlık (versin)! Nabû ve Marduk Efendimiz 'çiftçiyi' kutsasın.

Tammuz'un 13'ünde (IV), yarın 'çiftçi' qirsu'ya gider, kamış kulübeye girer, oturur, sonra qirsu'dan döner ve gider [...]. Bir berber girer. Kesilen tırnaklar mühürlü bir şişeye konur ve düşman ülke sınırına getirilir.

Alternatif olarak 15. gün gidip aynı şekilde yaparlar.” (SAA 10 210).

Bu vekil kral, yaklaşık yüz gün boyunca kral gibi yaşamaktadır.

“[Efendim kralın bana] yazdığı vekil kralla ilgili olarak “100 gün oturmalı”

[şimdi] 100 günü tamamladı ve [onun] krallığı tamamlandı. Kralın, lordum, bana yazdığı gibi, bekliyorum [...]; kral, lordum, bunu bilmeli...” (SAA 10 350).

Vekil Kral, kral gibi tahtta oturmakta ve onun gibi hareket etmektedir. Gerçek kral bu sırada halktan gizli bir yerde inzivaya çekilir. Bu süre içerisinde kralın başına gelebilecek tüm olumsuzlukların vekil kralın başına geleceği düşünülür. Bir şekilde kralın kaderi vekilin kaderiymiş gibi olur. Kralın ölüm korkusuyla yaptığı bu ritüel sonunda, vekil kral öldürülür (Ökse, 2021:163; Radner, 2007: 171, 172). Böylece kral kendi başına geleceğini düşündüğü ölümden kurtulmuş olur.

“Asur'u, Babil(ia)'yı [ve] bütün ülkeleri yöneten kişi, kralın vekili olarak, lordum ve Šamaš-šumukin'in hayatı uğruna X. günün gecesi kraliçesiyle birlikte öldü. Onların (sizlerin) kurtuluşu için kaderine gitti.

Mezar odasını hazırladık. O ve kraliçesi süslendi, tedavi edildi, sergilendi, gömüldü ve ağladı. Yakma takdimesi yapıldı, tüm alametler iptal edildi ve sayısız apotropaik ritüeller, Bît rimki ve Bît sala' mē törenleri, kötü ruh kovma ayinleri, tövbe ilahileri ve kehanet ayinleri kusursuz bir şekilde yerine getirildi. Kralım, lordum, (bunu) bilmelidir...” (SAA 10 352).

Vekil kral ritüeli defalarca uygulanmıştır. Bu ritüeller sırasında kral, ülkenin yönetiminden ve önemli askeri seferlerden mecburen uzak kalmıştır. Bu sırada, Esarhaddon'un yapması gereken bazı önemli görevleri veliaht kral olarak Asurbanipal üstlenmiş olmalıdır.

Kralın sıkıntıları arasında ayrıca Sasi isimli biri daha vardı. Muhtemelen krallık ailesi dışındaki bu kişi kralı tahtından indirmek istiyordu. Bunu kadın bir kâhinin sözlerine dayandırmaktaydı.

“Bu tanrı Nusku'nun sözüdür: Krallık Sasi'ye aittir. Sanherib'in adını ve soyunu yok edeceğim.” (SAA 16 059).

Bu sorun yeterince kaygılı bir hayat geçirdiği anlaşılan kralın kaygılarını muhtemelen daha da arttırmıştı. Bu sadece basit bir kahinin söylediği söz olarak kalmamıştı. Sasi kendisine hatırı sayılır bir taraftar da bulmuştu (Radner, 2007: 173).

Sasi'nin kralı öldürmek için planlar yaptığı ve bazı suçluların belirlendiğini anlatan bir mektup krala gönderilmiştir.

“...Hayatını kurtar! [İnsanlar ölsün] çabuk [hızla!]

Sasi [.....]

[Mi]lki-nuri ve Urad-Issar [.....] [onun] ile.

Sorgulayın onları! Onlarla komplo kuranları [...] size söylesinler ve bu insanlar ölsün! Korkma; (Tanrılar) Bel, Nabu ve Mullissu yanınızda. İnsanların çabucak ölmesine izin verin ve hayatınızı kurtarın!

Bu mektup bir büyü olsun, üzerinize [...] Bırakın insanlar önünüze geçmeden çabucak ölsünler.

Duy beni, ey kral, lordum! Hayatını kurtar! Sasi'nin adamları pusu kurmuşlar ve: "Kral bizimle konuşacağı an, o önümüze geçmeden onu öldüreceğiz" dediler.

Duy beni, ey kral efendim! Bel[.....]. Bırakın [...] altın ve değerli taşlar getirsin Size gelince, güvende kalın, Bel'e dua edin ve bırakın ömrünü uzatsın. Kendine iyi bak, bu şekilde (= bırakın insanlar çabuk ölsün)!

Kendi hayatınızı ve ailenizin hayatını kurtarın! Hayatınızı hadımların elinden kurtarın!.

Kendinizi hazırlayın! Bırakın [...] yanınızda dursun; onlar sana sadık.” SAA 16 060)

Mektupta hainlik yapacakların isimleri krala iletilmektedir. Bu hainler sorgulanarak suçluların tamamının hemen öldürmesi krala tavsiye edilmektedir. Hainlik yapan hadımların kralın en yakınına kadar gelebilecek saray hizmetkârları olması önemli bir güvenlik açığıdır. Babasının ölümünden sonra saraydan birçok görevli cezalandırılmış olsa da bazı kişiler hala tehdit olabilmektedir.

Kralın güven sorunu ve yaşadığı kaygılar yüzünden güneş görmeyen bir odada uzun bir zaman geçirdiği anlaşılmaktadır.

“Efendim Krala , : kulunuz Adad - şumu - usur . Krala sağlık lordum ! _____ Nabu ve Marduk ve göklerin ve yerin büyük tanrıları kralı kutsasın efendim, krala mutluluk ve fiziksel esenlik versin , _____ efendim! _

Kültlerin Hanımı'nın görevi çok iyi gidiyor ; _____ kral, lordum, mutlu olabilir . _____

Neden bugün ikinci gün kral sofraya (ya) ge(tiri)lmiyor, lordum? _____ Kim tanrıların kralı Şamaş'tan çok daha uzun süre karanlıkta kalır; _____ bütün gün ve gece karanlıkta kalır ve _____ yine iki gün? Dünyanın Efendisi Kral, Şamaş'ın tam benzeridir. _____ O (Şamaş) sadece yarım gün karanlıkta kalır! _____

Abartmak iyi değildir;

[... ülkenin refahı (için)[...]

Ekmek yiyip şarap içmek kralın hastalığını kısa sürede giderecektir.

Dikkate alınması gereken iyi bir tavsiye: Huzursuzluk, yememek ve içmemek, zihni rahatsız eder ve hastalık ekler. Bu konuda kral hizmetkârını dinlemelidir”. (SAA 10 196)

Kralın doktorluğunu yapan Adad-şumu-usur² kralın sorununu ve yapması gerekenleri çok iyi anlatmaktadır. Kral en az iki gün yemeden ve içmeden kesilerek, karanlık bir odada yaşamıştır. Adad-şumu-usur sorununun zihinsel olduğunu ve bunun da başka hastalıklara neden olabileceği konusunda Esarhaddon'a uyarılar vermektedir. Krala yemek yemesini ve şarap içmesini önermektedir. Kralın ülkesini düşünmesini ve bu konuda abartmamasını söylemektedir. Hatta kralı karanlıkta kalma fikrinden vazgeçirmek için Tanrı Şamaş'tan bile daha fazla karanlıkta kaldığını bunun belki de tanrıya hakaret olabileceğini belirtmektedir. Adad-şumu-usur, teşhisi koymuş ve tedavi önerilerini de sıralamıştır.

Kralın kendi korkuları dışında ayrıca oğlu Asurbanipal için de kaygılar beslemektedir. Esarhaddon, Asur'da olan bir depresyon yüzünden oğlunun iki hafta boyunca dışarı çıkmasını yasaklamıştır. Bu da velayettin yapması gereken bazı işlerde aksamalara neden olmaktadır.

² Adad-şumu-usur, kralın kâhinliğini yapmakta, kötü ruhlarını kovmakta, hastalıkları için çözüm önerileri yapmakta ayrıca yeryüzü ve gökyüzü hareketleri ile ilgili bilgiler sunmaktadır.

“Krala, efendime: kulunuz Ad [ad - şumu - uşur]. [Tanrı] Nabû ve Marduk [kralı] kutsasın lordum!

Veliahtın kralı ziyareti ile ilgili olarak lordum depremden dolayı mı "Veliaht dışarı çıkmasın " demiştir? -----

Bugün (zaten) dünya sarsıldığından beri iki hafta oldu, ilgili ayın iki kez yapıldı ve kral, lordum, ilgili yorumu biliyor. ----- Dedikleri gibi, bununla ne ilgisi var? --- [Veliaht] prensin ziyareti şu anda [çok iyi] olacaktır.” SAA 10 203

Kralın etkileyen bir diğer durum MÖ 673 yılında eşi Eşarra-hammat'ın ani ölümüdür. Kral eşinin ölümünden de çok etkilenmiş ve tekrar evlenmemiştir (Radner, 2007: 168). Kral Eşarra-hammat için bir mezar yaptırmış kızı, annesi ve gelininin (Asurbanipal'ın eşi) katılımıyla ritüeller düzenlemiştir (Coşkun, 2019: 124).

Kralın kaygı bozukluklarının yanı sıra birçok fiziksel rahatsızlıklarının olduğu yazılı metinlerden anlaşılmaktadır.

“Efendim Krala, : kulunuz Adad - şumu - usur . Krala sağlık lordum ! ----- Nabu ve Marduk Kralı kutsasın lordum ! -----

Sarayın arkasındaki sorumluluk (lar) yerindedir... --

Efendim kralın kustuğunu yazdığı safrayla ilgili olarak, bu ... -----

Bir yumru kustu , safrası aşağıya çökerek ; --- bu tür iyiye işaret etmez . --- (Ancak) yukarı ve aşağı doğru arandıktan sonra (şimdi) iki gündür terliyor ve durumu iyi . ----- kral, benim _ lordum, memnun olabilir. _” (SAA 10 217).

Kralın uzun süren kusmalarından sonra terlemesinin sonucunda artık iyileşme evresine girdiği anlatılmaktadır.

“Krala, efendim: kulunuz Marduk - şakin - şumi. Krala sağlık lordum! ----- Nabu ve Marduk Kralı kutsasın lordum! -----

Kralın, lordumun bana yazdığı ürpertilerle ilgili olarak, endişelenecek bir şey yok . ----- Kralın Tanrıları çabucak iyileştirecek ve konuyla ilgili ne gerekiyorsa yapacağız . ----- [Bu] _ mevsimsel bir hastalık; kral, lordum , (bu konuda) [endişelenmemeli] . -----.” (SAA 10 236).

Kral bu hastalıklardan dolayı endişeli olduğu ve bu endişelerin korkuya dönüştüğü görülmektedir. Marduk-şakin-şumi³ bu hastalığın geçici olduğunu ve kralın kaygılanmamasını söylemektedir.

Kralın hastalıkları arasında kulak ağrıları da yer almaktadır.

“Krala, lordum: kulunuz Urad-Nanaya. Krala en iyi sağlık, lordum! Ninurta ve Gula, krala mutluluk ve fiziksel sağlık versin, lordum!

³ Adad-şumu-usur ile aynı görevde yer almaktadır. Bazen yazışmalarda ikisi birden görülür.

Kulakların tedavisi ile ilgili tüm hazırlıklar yapıldı, (ama) kral daha dün başlamadı bile. Şimdi bugün yapmasına izin verin.

Kralın huzurunda söylediğim iksir hakkında [.....]

(boşluk)

Kulakların bu tedavilerini bugün o yapın.

Kral, lordum bildiği (gibi), (hekimlerin) ilku-görevi yarındır. Bir 'üçüncü adam' diyor ki: "Emir altındayım, doktor benimle gelmeli!" Korkuyorum; kral (izni) olmadan [gitmeyeceğim]

(kırık)

[Alternatif] olarak, [.....] müşu-stone olan bir doktor onunla gidebilir." (SAA 10 324).

Benzer başka bir metinde de tedavinin nasıl yapılacağı anlatılır.

“Ardından Tütsü için (çeşitli) ilaçlar gönderiyorum.

Gönderdiğim kanaktu ve nikiptu yağı önce kulağa damlatılmalı, ardından tüt[sü] yapınlar.

Tütsüden hemen sonra, prosedürü tekrar etmeli, [yağın geri kalanını (bir tutam) kırmızı yün üzerine damlatmalı ve onu] kulağa sokmalıdırlar. [Bu] çok verimli (olacak).

Şu anda beril (taşı) pişirmekle meşgulüm. Beril taşının... içinde [.....]" (SAA 10 323).

Kralın kronikleşen en ciddi fiziksel rahatsızlığı belki de cilt hastalığıdır. Kralın bu hastalığı görünür bir cilt rahatsızlığı olduğu için kralın kaygılarını daha da arttırmaktadır. Çünkü kralların tanrıların yeryüzündeki temsilcileri de olduğu düşünüldüğünde bir kralın kusursuz olması gerekmektedir.

“Krala, efendim: kulunuz Urad-Nanaya. Krala en iyi sağlık, lordum! Ninurta ve Gula, krala mutluluk ve fiziksel sağlık versin, lordum!

Kral, efendim, sürekli bana diyor ki: "Neden bu hastalığımın doğasını teşhis edip, tedavisini getirmiyorsunuz?" - daha önce dinleyiciler arasında kralla konuştum ve semptomlarını netleştiremedim. Şimdi mühürleyip bir mektup gönderiyorum; Krala bilgi vermek için efendimiz krala okunmalı. Efendimiz Krala uygunsa, kâhinler bunun için bir fal baksınlar.

Kral bu losyonu (mektupla birlikte gönderilen) sürsün, belki bu hastalık Efendimiz, kralı terk eder. Bu yağ losyonunu lordum kral için hazırladım, (zaten) 2 veya 3 kez (kullanacak) - kral bunu biliyor. Kral dilerse ya(rın) uygulayabilir. Hastalığı ortadan kaldıracaktır.

Silbānu-ilaçlarını krala getirdiklerinde (önceden) bir ve iki kez yaptıkları gibi perdeyi çeksinler; Ben girip talimat vereceğim. Belki kral terler.

Bir torbada bazı amuletleri krala gönderiyorum lordum. Kral onları boynuna geçirmeli.

Ben de bir merhem gönderiyorum. Kral, akut hastalık döneminin olduğu gün kendini (merhemle) yağlamalıdır." (SAA 10 315).

Krala hastalığının teşhisinin önceden tam konulamadığı belirtilse de bir merhem ve hastalığı geçirmede yardımcı olacak amuletler gönderilmiştir. Ancak bu deri hastalığı uzun süre devam etmiş ki başka birçok metinde bu hastalıktan bahsedilmektedir.

“Krala, efendim: kulunuz Urad-Nanaya. Krala en iyi sağlık, lordum! Ninurta ve Gula, krala mutluluk ve fiziksel sağlık versin, lordum!

Kralın, efendimin [bana] yazdığı döküntüyle ilgili olarak: "Ne ile sürülecek [...]günün geri kalanında ne zaman[...] kızarıklık azalacak?

Kral kendini kuş yağıyla ovmalı; kral hava akımından (cereyan) korunmalıdır. Kralın leğende düzenli olarak ellerini yıkadığı temiz su sıcak olmamalıdır. Kral bu şekilde davranırsa kızarıklık kısa sürede geçer.

Kralın beni gönderdiği yere gittim.” (SAA 10 318).

Başka bir metinden doktor kralın rahatsızlığı ile ilgili bilgi alamadığından, yollanan merhemlerin hastalığıtaki seyrinin ne olduğunu sormaktadır. Ayrıca doktor kralın yüzünü görmek için izin istemektedir.

“Krala, lordum: kulunuz İkkaru. Krala en iyi sağlık, lordum! Nabu ve Marduk kralı kutsasın, lordum! Bel, Nabû ve Hayatın kraliçesi, krala mutluluk ve fiziksel esenlik versin lordum!

Krala, efendime üç kez merhemler, tütsüler, muskalar ve iksirler gönderdim, ama onların [krala], [efendim]'e getirilip getirilmediğini bilmiyorum. Mektubuma bir cevap görmüyorum, kralın sağlığı hakkında da bir şey duymuyorum lordum.

Kral, lordum, veliaht iken... Nabû'a'ya gittiğinde, tıpkı kralın gözlerinde olduğu gibi (onun) gözlerinde bir ateş belirdi.

.....

.....

.....

Şimdi [.....] düşük; [.....] orada kalmaz. (Bütün) çabalarımız gerçekten sadece gerilemeyle mi sonuçlanıyor?

Belki kral, efendim, der ki: "Hava sıcak." Kral, lordum uygun bulduğu sürece orada kalabilirler.

Şamaş-şumu-ukin çok daha iyi durumda; kral, lordum, memnun olabilir. 22. günden başlayarak (ona) kan içiriyorum; 3 gün boyunca içecektir. 3 gün daha iç uygulama için (ona kan) vereceğim. Bel, Nabû ve Hayat Kraliçesi (Sayesinde), Şamaş-şumu-ukin'in vücudu çok daha iyi.

Kral, efendim, ("hayır") demezse, gelip kralın yüzüne bir bakayım lordum! Geleceğim ve döneceğim. (SAA 10 328).

Kral bu korkularından kurtulabilmek için yaptığı vekil kral ritüelleri dışında, iyi şans getirmesi ve kötülükleri kovmak için nehir kenarında ritüeller düzenlemiştir.

“Eğer Kral emrederse, bunu nehir kıyısında da yapacağız.

Getirilip Zab nehrine atılsın.

Kral, lordum, karar verip yazsın ve onu kim getirip atacaksa ona emir versin...” (SAA 16 163).

“Krala, lordum: hizmetkârınız PN. Krala sağlık, lordum! Tanrı Nabu ve Marduk kralı kutsasın lordum.

Kralın, efendimin bana yazdıklarıyla ilgili olarak [...; ... öyle] çok [...] ki [...].

[...] olan emri verdim.

Nehre inecek [...].

Yarın [...]

(Tablet kırık)

Ayını [...] tarihinde hazırlayacağım.

Yarın akşam icra edecek.” (SAA 16 162).

Esarhaddon babası gibi veliahdını belirlemek için veraset antlaşmaları düzenlemiştir. Bu antlaşmaları ülkenin soylularına ve krallığa bağlı devletlere göndererek ilan etmiştir (Coşkun, 2022a: 37). Antlaşmada lanet ve beddua kısmı uzun tutulmuştur. Esarhaddon, kanlı hanedanlık çekişmeleri tekrarlanmasın diye iki oğlunu da yetkilendirmiştir. Büyük oğlu Şamaşşumuikin'e Babil'i, küçük oğlu Asurbanipal'a da Asur'u bırakmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç

Esarhaddon'un kaderi Arda-Mulissu'nin yerine kendisinin veliaht olarak seçilmesi ile değişmiştir. Abisi, Esarhaddon henüz kral olmadan ona karşı düşmanlık duymaya başlamıştır. Babalarına Esarhaddon'u kötüleyerek prensliğinin belli bir kısmını sürgünde geçirmesini sağlamıştır. Sanherib belki de oğlunun kardeşleri tarafından öldürülebileceğini düşündüğü için Esarhaddon'u koruma amaçlı gizli bir sürgüne göndermiştir. Çünkü sürgün hayatı sayesinde Esarhaddon hayatta kalabilmiştir. Arda-Mulissu'nun babasını öldürmesinden sonra, Esarhaddon ordusu ve destekçileriyle birlikte kaldığı gizli sürgün yerinden gelerek Asur halkının da desteği ile krallığın başına geçmiştir.

Kralı, babasının ölümü çok etkilemiş olmalıdır. Saraydaki tespit edilen suçluların bir kısmı cezalandırılmıştır. Ancak kralda bu durum güven sorunu oluşturmuştur. Kral önemli görevlere atanacak herkes ile ilgili şüphe duymakta ve her atamadan önce kâhinlere başvurmaktadır.

Düşman Urartu'ya kaçan kardeşinin tekrar dönme korkusu ve Sasi isimli krallıkta hak iddia eden biri de kralın kaygılarını beslemiştir. En yakınındaki bazı harem ağalarının dahi hainlik yapabilecek olması güven sorunlarını daha da arttırmıştır.

Günlerce kralın kendisini odalara kapatması yemeden içmeden kesilmesi bu kaygı durumunun oldukça şiddetli bir hal aldığı da göstermektedir. Kaygılarını yönetmek için kral, çok sık tekrarlanan vekil kral ritüelleri düzenlemiştir. Kral, başına gelebilecek olan tüm sıkıntılardan bu şekilde kurtulacağını düşünmektedir. Kral bu ritüelde yüz gün boyunca kendisini inzivaya çekmektedir. Kaygı ve korkularını bu şekilde geçeceğini düşünen kral, yüz gün boyunca korkularını daha da beslemiş olabilir. Kral ayrıca su kenarlarında yapılan arınma ritüelleri ile muhtemelen kötü şansın ve büyüün önüne geçmeye çalışmıştır.

Kralın çok az güvendiği insanlardan biri annesi Naqia olmalıdır. Onun için kraliçeye büyük yetkiler vermiş bu da bazen kral gibi kararlar almasına sebep olmuştur. Kralın sıkıntılarını daha da arttıran bir durum da eşini kaybetmesidir. Eşarra-hammatt öldükten sonra kralın yeni bir eş seçmemiş olması da kralın tuttuğu yasanın belki de uzunluğuyla ilgilidir.

Esarhaddon ölüm korkusundan dolayı kâhinlere herhangi bir suikast ya da isyan olup olmayacağını sorması kralın ruh halinin düzeyini de göstermektedir. Kaygılarının çok olması kralın huzura olan ihtiyacı için bazı cevaplar beklemesine neden olmuştur.

Kralın patolojik olarak ölümü çok fazla düşünmesi ruh durumunu bozmuş o da tüm hayatını etkilemiştir. Kral yaşarken doktorları bu durumun teşhisini koymuştur. Doktor, sıkıntılarının zihinsel olduğunu belirtmiş, sağlıklı olması için huzurlu olmasını önermiştir. Kralın artan kaygısı fiziksel durumunu da bozmuş olmalıdır. Uzun süre geçmeyen ishaller, kusmalar, kulak ağrıları ve kronikleştiği anlaşılan deri rahatsızlığı kralın psikolojisinin üzerinde yarattığı fiziksel sıkıntılar olabilir. Sürekli hastalık halinde olması da muhtemelen kaygılarını tekrar arttıran bir döngüye neden olmuştur.

Kaynakça

- Coşkun, İ., (2022a), “Asur Veliht Antlaşmaları”, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma, Metodoloji ve Değerlendirme, Livre de Lyon.
- Coşkun, İ., (2022b), “Yeni Asur Dönemi Iı. Asurnasirpal/Ziyafet Steli” Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies Year 8, Volume 22 , 1-14.
- Coşkun, İ., (2019), Yeni Asur Dönemi Kraliçeleri ve Kraliçe Libbali-Şarrat’ın Zaferi, Current Debates on Social Sciences Human Studies 3, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.
- Grayson A, K, Assyrian and Babylonian Chronicles (Texts from Cuneiform Sources 5), New York, 1975, Chron. 1, Col. I: 29–31.
- Leichty, E. (2011), The royal inscriptions of Esarhaddon, King of Assyria (680-669 B) (Vol. 4). Penn State Press.
- Melville, S. (1999), The Role of Naqia/Zakutu in Sargonid Politics= SAAS IX. In: Helsinki: Helsinki University Press.
- Olmstead, A. T. E. (1923). History of Assyria: University of Chicago Press.
- Radner, K., (2007) “The Trials of Esarhaddon: the Conspiracy of 670 BC”, in: Assur und sein Umland (Isimu: Revista sobre Oriente Próximo y Egipto en la antigüedad 6), Eds. P. Miglus, – J. M. Cordoba, Madrid, s. 165–184.

Simo Parpola, Kazuko Watanabe Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths, Kazuko Watanabe 2. cilt/State archives of Assyria.

SSA (1987 -), State Archiues Of Assyria 1-20, Helsinki.

Svärd, S., (2012), Power and Women in the Neo-Assyrian Palaces.

Ökse, A. T. (2017), Eski Önasya'da Darbeler Ve Sonuçları. Uluslararası 15 Temmuz Darbeler Sempozyumu 3. Cilt, 245.

Ökse, A. T. (2021), Eski İnsanın Duygularının Arkeolojik Verilere ve Yazılı Belgelere Yansıması. Tüba-Ar Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi, (29), 153-176.